

साम्निमध्यप्रदेशोकेत्यर्थरचितत्रायनप्रत्यनुयातं। एवंविधंमधुमथनं धर्वत्वयाकेरी
मथनमुदारंमयासहरयेतिप्रार्थितंतदपेक्षयामधुदैत्योमहाबलिदृष्टस्यमथनकर्ता
रंतमनुसरेतिजायः। एवंसखीवाक्यश्रुत्वाप्रियस्यापिहृत्यं विलोक्यधर्वप्रियप्राप्त्या
वानंदातित्रायात्पूज्यतायेहयायनजयनस्तनगौरवनराजमनमूहमानांगमनार्थवि
चारपरंप्रतिगमनप्रकारमाह॥यनजयनस्तनगौरवनराजमनमूहमानांगमनार्थवि
रत्नरेणुदरमंथरचरणविहारं॥मुखरितमणिमंजीरमुपेहिद्विधेहिमरालविकारं।मुग्धे॥२
॥देघनजघनस्तननारनरेघनजघनस्तनयोर्नरनरोयस्याहेतादृशिररेषमंथरशनैः
शनैश्चरणयोर्विहारंलीलायथास्यात्तथोपेहि॥अथारिषियंप्रतिउपसमीपेगह्यायद्यप्येवं
विधायागमनमशक्यमायासजनकंतथापिगंतव्यमेवसुखपर्यवसायीत्वात्॥विहारोन्नम
णस्कंदेलीलायांसुरतालयश्रुतिविश्वः॥कीदृशं।चरणविहारं।मुखरितमणिमंजीरं॥

घ

गीत० भाव०

२०२

मुखरितौ शब्दायमानौ गणिजटिलौ नृपुण्यस्मिन्तां कीदृशं मंजीरं मणिकारं म
णिकारं सस्यनिकारः परिजवोयस्मात्तशब्दायमानान्यां मणिनृपुण्यं हंसस्यपरिजवं वि
धेहि। निकारः सात्यरिजवइति विश्वः॥ पूर्वमुक्तं मुखरमधीरं त्यज मंजीरं मधुना मुखरि।
तमणिमंजीरमुपैहि। इत्युक्ते तत्कथं संगच्छति। अत्रायमाश्रयः॥ पूर्वप्रियो हरकं जे स्थितः
स्तदा तत्र हरगमने। धर्तास्तस्य शब्दं श्रुयादेतदनिप्रायेण त्यजेत्युक्तं। अधुना तत आगत्या
नुनयादिभिः तां प्रसाद्य समीपस्थे गतवतिके शवे ऊंजशाय्यां तत्र निकटगमने मणिमं
जीरमुपैहीत्युक्तमिति भावः॥ किंच। प्रियं प्रतिगमनेऽन्यानि सविरन्तूषणानि रचितानि
। तथानृपुण्यमपि। किंच। चरणरणितमणिनृपुण्येति पूर्वमुक्तं वितया प्रार्थितत्वात्तयो
क्तं। पूर्वविरहक्लेशेनोचितं। पूर्वसत्तारितान्यन्यानि नृषणानि तानि प्रियागमने स्वयमु
त्साहेन रचितसविरन्तूषां ज्ञात्वा तन्निषिद्धकरणं नोचितं। यथा। पूर्वसरन्योक्तं मुखरमधी

रं त्यजर्मजीरं पूर्वमुक्तमधुना कापिराधां जगादेत्युक्तत्वात्तयामुखरितमणिर्मजीरमुपेही
 त्युक्तां तत्रागत्वा किं कर्तव्यं तत्राह ॥ ॥ शृणुति ॥ ॥ शृणु मणीयतरंतरुणीजनमोहन।
 मदनविकारं ॥ ऊसुमशरासनशासनवंदिनि पिकनिकरे न जनावं मुग्धे ॥ ३ ॥ हि ऊसुम
 शरासनशासनवंदिनि ॥ पिकनिकरैः नावं न जा ऊसुम रूपं शरासना धनुर्यस्य तस्य शासन
 कामशास्त्रोक्ता ज्ञातां वंदिनि पालके पिकानां तिकरे समूहे यज्ञावसंख्यधनुकृतिरतिसामयि
 कं कृतं यत्स्यात् पूर्वप्रार्थितं को किल कलरवस्तु जितयेति तथा ॥ एवं विधा पिकनिकरेना।
 वं न जेति नाव ॥ यथा ॥ विस्तेष्वेव स्तोत्रमिति ऊ ऊ ऊ ऊरिति कालोत्तालाः पिकानां गिर
 इति कृतं येषं तस्मा पिकनी करे न जनावं त ज्ञावनो न ज ॥ कीदृशे पिकनिकरे ऊसुमशरास
 नशासनवंदिनि ॥ कामाशास्तस्यास्तवनरूपे ॥ वदनिवादनस्तुत्यो ॥ कीदृश्याशास्त्रे सुवर्त्यमा
 नं त्यक्ता कांतं सन्नाह रूपं तरं विना मद्याणादप्योरहको नास्त्येवा तस्मिन् न जंतु नो वे न मवा

गीत-नाव

२०३

प्रबोधिनी

एताडविष्मतीतिः। ऊसुमत्रासतमुध्म्याज्ञापालयति। तामाज्ञापिकनिकरः। अनिवंघस्त
वंतिचा। तस्याज्ञास्तवकेवांदिनेवंदीजनपिकनिकररूपेवव्योरेकत्वादित्यर्थः। मध्वचन
मनुमोदनापिलताततिरित्वांघेरयतीत्याह॥ ॥ अनिलतरलेति॥ ॥ अनिलतरलकि
त्रालयनिकरेणकरेणलतानिऊरंवांघेरणमिवकरनोरुकरेतिगतिप्रतिमुंचविलंबं
॥ मुग्धेण॥ ॥ ॥ हेकरनोरुकरीकरकरमनाष्टवाच्यः प्रकोष्ठमूलादारम्यकनिष्ठिकाप
र्यंतंकरमप्रदेशंकरनंवा। तदुडरुजंघेयस्याहेतादृशि॥ अनिलेनतरलंचपलंयत्कि
त्रालयनिकरंलतापद्मवसमूहंतद्रूपेणकरेणिकोमलारक्तोन्नवतिपद्मवाअपितथा
नवंति। एवंविधेनहस्तेनकृत्वालतानिऊरंवलतासमूहोपिघेरणमिवजलेरुतेघे
रणंकरेति। लतासमूहंपद्मवरूपेणकरेणवाडुनाचंचलेनतवघेरणंकरेतिसंज्ञांकर
तेतिप्रियंप्रतियादि। विलंबंमुचेत्यर्थः। अचेतनापिलतानुक्कल्येनापितक्चेतोतद्रवति।

करं नोसत्वात् करीकरः लतोन्मूलको नवतितदनुक्लप्येन करोतीत्यायाः यथा यथा
 स्नापितो धेतोपिकरीकरेण एकत्वाद्धलिमंगोपय्यीक्षितः तथा तद्वद्गत्वा दनुनयवि
 नयादिभिः प्रसादिनापि धलिस्वीर्षमानं वधमयसातिनाकः। एवंनावमुदीप्यतधिकरा
 नूवर्णयतीत्याह॥ स्फुरितमनंतगतं गवशावशावदति॥ ॥ स्फुरितमनंतगतं गवशादिव
 सूचितहरिपरिरंजं॥ एवमनोहरहारविमलजलधारममुं कुंचकुंचनमुग्धेण॥ ॥ ५॥ ॥ हे
 सखीमध्वनमात्मीयत्वेन नमस्यसे॥ तदात्मीयममुंतवकुंचकुंचनं पृच्छ॥ कीदृशं॥ अनंतगतं
 गवशात् स्फुरितं तत्स्फुरण इत्येकतो॥ सूचितहरिपरिरंजमिव॥ सूचितं हरिपरिरंजयेन॥
 तां कुंचनमित्येकवचनेन नार्थावामकुंचस्फुरणं प्रियसंगमसूचकमिति॥ प्रसिद्धमिति नावः॥
 पुनः कीदृशं मनोहरहारविमलधारं मनोहरोयोऽर्थान्मुक्ताहार एव विमलजलधारय
 स्मिंस्तं। कुंचकुंचनोत्पाहारस्य विमलधारोत्पातः स्थितः शुद्धनावस्यो बलितत्वं हारवि

गीत-भाष.

२०४

प्रबोधिनी०

मलजलधारमित्यनेन ज्ञापितं। यत्र कुतो न वतितत्र जलधारपेक्षतोऽतस्तयोस्तथात्वमि
ति भावः। माधवानुसरणे कां व्यादिच्छेत्। एवमेवो सुकृत्वा वपुरपितवाम्यनस्तीत्याह। अधि
गतमिति॥ ॥ अधिगतमखिलसखी निरिदंतववपुरपिरतिरणसज्जं। वंडिरसितरसनारव
दिंडिममनिसरसरसमलज्जं॥ मुग्धेण॥ ॥ ॥ देसखितदेवं वपुरपिरतिरणसज्जमित्य
खिलसखी निरधिगतां तवेदं परिदृश्यमानं वपुरपीति निश्चितं। रतिरणाय सज्जीभू
तमिति। सखीनिःसखीनि ज्ञातिः। कथं ज्ञातं यतः। पूर्वैरचितरुचिररूपात्वात्। योरण
र्थसज्जीभूतो न वतिसरुचिररूपादिकं स्वयति। तथेदंतववपुरपिमनः वपुरपु
यतमास्ते तथापि नौ यिल्याच्चंडीति बोधनं रतिरणप्रवीणे वा। ततस्त्वं चंडासि। अ
निलिषिता करणात्। अतः अलज्जं। सरसरसितरसनावरदिंडिममनिसरलज्जं।
लका। ऊलखीणां लजात्पागो नोचितः। निलज्जाच ऊलंगने कृत्वा तत्राह। स

२०

रसमिति॥ ॥ रतिसमये लज्जा सरसान स्यात्ततो न्यत्र सलज्जा भवेत्॥ कांचिका चिऊता शा
सतन जघन पदं पाणिना द्वाद्यसद्यः पश्यंति सप्रियं मामित्यत्र हृदयमुक्तं तस्मादलसं सरसं म
निसर रसितर रसानां रसिनिर्मितं रसितार रसानां रसितर रसानां सैव वरः श्रेष्ठो हिंमिर रतिर
णोत्साहस जीकरणा घोषवाद्यविशेषस्तं यथा स्यात्तथा निषिद्धसंमुखं सरया हि॥ य
थारणार्थमिति गमने सजीवतः श्वरः डंडत्पादि घोषं कृत्वा निसरति॥ तथा त्वमपीति भाव
ः॥ हिंमिरस्य लोके डंडी तु च्यते॥ तेन रसितर रसानां पदेन सशब्दा सा बोध्यते॥ पूर्वमप्युक्तं
वितयोक्तत्वात्॥ मुखरविश्रंखलमेखलया॥ अये पिशिशिमुखी मुखरयमणिरशनाय
एकं वनिता दमिति प्रिय प्रार्थितत्वाच्च तथेत्यर्थः॥ रणसज्जितस्य विलंबो नयसीराकश्च
ननया विलंबः कृशत्वाद् विलंबश्चेत्तदा गमनप्रकारमाह॥ ॥ स्मरश्चरुलभगनखने
ति॥ ॥ स्मरश्चर सुगनखनेन सखिमवलंब्य करेण सलीलं॥ चलवल्लयध्वनितैरधिबो

गीत० भाव०

२५

प्रबोधिनी०

धयहरिमणिनिजगतिशीला॥मुग्ध०॥ ॥१॥ ॥हसखिकरेणसखिमवलंवासलीलं
यथास्यान्नथाचलाकीटशेनकरेण।स्मरशरसुनगनखेन।कामशरकमलदलरूपा
सतःसुनगनखायसिंसेना।संयामेशरणत्रपेहते।अत्रसुनगनखरूपाएवकामशरइ
त्यर्थः॥तत्रगलावल्यकणितैहरिंअवबोधय।सावधानंक्रुसायथारण्यगतःशूरःउंड
निघोषेणसुनयान्बोधयतितथात्वमपि।वल्यकणितैहरिमबोधयेत्यर्थः॥समांप्रबु
धःसन्प्रतिहतेतत्राह॥कीटशंहरिंनिजगतिशीलमिति।निजागतौतवागमनप्राप्तौवि
हितनपरं।अप्रबुधंतंप्रबुध्यतुध्यस्वेत्याशयः॥इदंश्रीजयदेवेननणितमित्यत्राह॥ ॥श्री
जयदेवनणितमधरीकृतमिति॥ ॥श्रीजयदेवनणितमधरीकृतहारमुसासितवामं।हरि
विनिहितमनसमधितिष्टतुकं वतटीमविरमं॥मुग्ध०॥ ॥७॥ ॥श्रीजयदेवनणितमिदंह
रिविनिहितमनसंकं वतटीमविरमं॥अधितिष्टतु।हरिःविशेषेणनिहितःस्वापितोमनसि

२०

ये सो हरि विनिहित मनसो पां कं वतटी प्रति अ विरामं सवसान रहित मस्तिन्नं नाम धि कृत्य
 तिष्ठतु कं वतटी शुद्धार सिद्धि ति। तत्कथं तस्या विरामता सिद्धिस्तत्राह॥ कीदृशं भणितं। अधरी
 कृतस्तु छीकृतो हारो येन तत् हारो मूल्या पेक्षो यत्ता पेक्षरक्षण पेक्षश्च नेदमेतदपेक्षमि।
 तिततस्तु छीकृतो हार इदमेव परमं नृपणमित्यर्थः॥ हारो बहिस्तिष्ठति। इदं कं वतटी मतस्ति
 ष्टतु। हारमधरीकृतश्च धामानुरंजतं कथं स्याद्वारो वामानुरंजनार्थं परिधीयते तत्राह॥ पुन
 कीदृशं॥ उदासीनता मं उदासिता तत्ता वामा प्रकृष्टारमणीया येन तत्। जयदेव भणितश्च
 वणा वामासिता वामासका शा उदासीनो जायते। रुद्रो गमाश्च पद्मिनीत्यचिरेणेत्युक्तत्वात्। वा
 माहि रुद्रो गोतादिका रुद्रो गं कायवर्था जनयति। अयं तु रुद्रो गमाश्च पद्मिनीतीति एवं वि
 धं श्रीजयदेव भणितं हरि विनिहित मनसां कं वतटी मधितिष्ठति। ननु तत्राहं गता सती तस्या
 कं वतन भविष्यतीत्यत्राह॥ सामां प्रदृष्टीत्यादिना॥ सामां प्रदृष्टीति। वृत्ति स्मरकथां प्रत्यंगमा लि

गं ॥

गीत० भाव०

२०६

प्रबोधनी०

गनैः प्रीतिं यास्यति रंस्पते सखि समागत्यति चिता कुलः सखा पश्यति वेदते पुलकयत्यानंद
 निस्विद्यति प्रत्युज्ज्वलति मूर्च्छति स्थिरतमः कुंजे नि कुंजे प्रियः ॥ १ ॥ स एव मुक्तं वा युक्तं स व प्रि
 यः कुंजद्वारे स्थितस्तदा गमनं पश्यतीत्यर्थः ॥ कीदृशे कुंजे ॥ स्थिरतमः कुंजे ॥ स्थिरः तमांधका
 रकुंजो याः ततस्मिन् या एतावत्कं विरमनुनीता पिमां नाजाहीरसा मां प्रह्वयति कदाचिदी
 र्षया दृष्टं किमेतावता वक्ष्यति स्मरकथां दृष्ट्वा कामकथां मृडमधुरस्मितपूर्वकं कामसंबे
 धिनीं कामजनकां वा तौ विदिष्यति मृडमधुरस्मितमाधितयेति ततः प्रत्यंगमालिंगनैः प्रीतिं
 यास्यति अंगं अंगं प्रतीति प्रत्यंगं प्रत्यंगं मालिंगनैः तानियथा ॥ अक्षणे रक्षयुगं निधाय च त
 था गंडे च गंडं स्थलं यीवामं निदेश एव विधृतां धृत्वा धरे वा धरं ॥ विशिष्टं हृदयं निधाय हृद
 ये कामाग्निं संतापितं वा ऊर्ध्वा च परस्परं रद्गगतौ प्रत्यंगमालिंगनं शति ॥ एवं विधेः प्रत्यंगनालिं
 गनैः प्रीतिं यास्यति रंस्पते ॥ एवं मालिंगनैः प्रीता सती मया सदरं स्पते रमणं करिष्यति हे स

२

Bhav

रवीतिविंताऊलःसन्सत्वांएशपतिवेपतेत्वांदृष्टाकंपते।उलकयति।एमाचउक्तोजायते
 आनंदतिआनंदंआप्नोतिखिद्यतिखेदउक्तोभवति।दृष्टमात्रेणप्येवंसात्विकादिभावउ
 क्तोभवतिनजानेस्यशीदिनाकिंनविष्यति।एवंविधोन्मत्वागतांदृष्टायत्कमच्छतिसन्मु
 खंगच्छति।अपानंदावशादिवशोन्मत्वाकच्छति।वर्तमानसामीप्यत्वावर्तमानप्रयोगा
 ॥सप्रियस्त्वदागमनचिंतानादेवंविधोत्कंठाउक्तोभवतीतिभावः।कथमहंगच्छामिध
 र्ताः।एशंपतीतिविमर्शमानांप्रत्यंशकारानिसारेचितवेशोएकरणमप्येतदेववाग्यामा
 हा॥॥अदो॥निक्षिपदिति॥॥अदो॥निक्षिपदंजनंश्रवणयोस्तापिच्छुंजावलीम्।
 ध्रिन्निषामसरोजदामऊचयोःकस्तूरिकाएत्रकंधर्तानामनिसारसाहसकृतंविषकृनि
 ऊंजेसखीध्मांतंनीलनिचोलचारुसदृशांप्रत्यंगमालिंगति॥२॥॥हेसखिविषकृनिऊं
 जेध्मांतंसुदृशांप्रत्यंगमालिंगति।वियायानिसारानुकलेनतमासन्मुखगतसुदृशा

गीत० नाव०

२०९

मुत्तमदृष्टीनां प्रत्यंगं सर्वत्र कुंजे आलिङ्गति कीदृशी धातं नीलनिचोलचास्नीलनिचोलादतिवा
 सयथानीलनीचोलं प्रत्यंगमावृत्य तिष्ठति। तथेदमपि धातं प्रत्यंगमालिङ्गतीत्यर्थः। कीदृशीनां
 सुदृशां धूर्तानामनिसारसत्वरज्ज्वां धूर्तानामनिसारात्सत्वरं ज्ञत्वा सांतासां धूर्ताः परजो-
 ह्वितकाः ते परजो हार्थं धातं बहिर्निःसरं तिकाचिदनिसारार्थं गच्छति तत्प्रतिबंधवारणार्थं ते
 धातं वक्राय सत्वरं हृदयवृत्तां कदाचिद्धूर्ताः सन्मुखमावासीति ततः सत्वरं शीघ्रगमने मनो-
 यासांतथाविधातां सुदृशां नीलनिचोलचारुधातं प्रत्यंगमालिङ्गति। सुदृशमिति बज्रवचने
 न सखिनिः सह गमनात्। जगवंतं प्रियं प्रतिगमनोद्यतत्वा सुष्टु दृशो यासां तासां तेन सत्वरं
 गमने प्रत्येकं नीलनिचोलपरिधानस्थितौ विलंबो न वेत्तन्मान्मुदित्यभिप्रायेण नीलनिचो-
 लस्तानीयं सर्वासां धातमित्यर्थः॥ अंधकारानिसारे वितष्टं गरादिकमाह। सुदृशो निर्दिष्टः।
 पदं जनं किं कुर्वन्नेत्रयोरंजनं निहिपत्। ज्ञानात्मकं योनेत्रयोरंजनं निहिपेण तत्र गम-

प्रबोधिनी

२

Bhav

नेधर्तानां ज्ञानमावरणमिति जावः॥ सर्वेषां ज्ञानानामाधिदेविकरूपेतस्या अहीणिभग
 त्स्त्रलोकितत्वात्। श्रवणयोस्तापि ह्युच्छावली। तमालस्तवकश्रेणी॥ मृद्विपामसरोज
 दामनीलकमलमालांजवयोः कस्तूरिकापत्रकं नीलकमलमालाद्रुदयकं वक्षारणं त्या
 कामृद्विधरणोरुकांजवयोः कस्तूरिकापत्रं लिषतं सरसं मार्गमनायासस्वेदवत्रपामस
 रोजदाम्नामार्जितं भवेत्यियप्रतिगमने यथास्थित्यर्थं तस्य विनियोगार्थं तथाकरणमिति
 जावः॥ प्रोक्तः॥ नन्वेतत्करणार्थं स्थितौ विलंबः किं न स्याद्यथा नीलनिबोलपरिक्षने विलंबश्च
 कस्तूत्राह। रचितसुचिरम्भुषामित्युक्तत्वात् तन्वर्ध्वमेव संणदितं स्थितमिति जावः॥ अतए
 वां जानादिकं निक्षिपदित्कं॥ एवं विधांधकारगमने निसारिकाणां॥ नो नाविशेषमाह॥
 काश्मीरगौरवभुषामिति॥ ॥ काश्मीरगौरवभुषामपि सारिकाणां मावधरेखमभितोसुचि
 मंजरीनि॥ एतत्तमालदलनीलतमंतिमिश्रं तत्प्रेमहेमनिकषोत्पलतां ननोति॥ ३॥ ॥ एत

गीत-नाव

२०७

प्रबोधिनी-

तमिसंकात्रमीरगौरव उषामनिसारिकाणांरुचिमंजरीनितः आवधरेखेसत्तत्रयेमहे
मनिकषोत्पलतांतनोति। एरिहत्रपमाणं एतत्तमिसुमधकारः कात्रमीरः ऊंऊम सस्मा
जोरंवसुर्यासांतासामनिसारिकाणांरुचियं प्रतिगमनकर्तृणांरुचिः कांतिसद्गुपामंजरीनि
। छटाभिरनितः सर्वतस्ततमिश्रंतासांप्रेमस्नेहातित्रायरूपदेमः आवधरेखायस्मिन्ने
वंविधनिरूपमनिकषोत्पलसुवर्णश्रिद्धिज्ञापकत्रयामपाषाणरूपतांविस्तारयति। यथा
सुवर्णश्रिद्धिज्ञापकेत्रयामपाषाणसुवर्णस्यरेखातथैवंविधबंधकारेकात्रमीरगौरव
उषामनिसारिकाणांरुचिमंजरीरूपादेमः आवधरेखंयथास्पातथातमिश्रेत्रोत्ता
न। कीदृशंमिश्रं। तमालदलतः सकात्रादतिनीलं नीलतमं। यथा। तमालवर्णांतस्वितकं
जत्वास्तोनीलतममिति॥ नावः॥ एतेनांधकारनिविडत्वंज्ञापितं। एवंविधबंधकारेण
मनेदिलंबोनकार्यः नधृत्ः कोपिप्रपतिततोयजातंतदाह॥ दारवलीति॥ ॥ दार

२०

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

वलीतरलकांचनकांचिदाममंजीरकंकणमणिद्युतिदीपितस्य। हारेनिर्कुंजनिलयस्यहरिं नि
रीह्यव्रीणवतीमथसखीनिजगादराधां॥४॥ एवं प्रबोधिता श्रीराधासखा सह हरि संस्थितं कं।
जधारेगतास्तिताहरिरप्युत्सुकः सन्तस्यागमनप्रतीक्षमाणः कुंजधारे स्थितस्तदा तं विलोक्य
जयातत्याश्चमनजमानां श्रीराधां प्रतिसखी प्राह। हारवलीति॥ अथानंतरं तत्र गमनानंतरं
नि कुंजनिलयस्य हारे हरिं निरीह्य व्रीणवती राधां सखी निजगादाननुपूर्वोक्तांधकारेति
कुंजनिलयस्य गृहस्य हारे हरे स्थितस्यावलोकनं कथं जातमित्यत्राह। कीदृशस्य नि
लयस्य। हारवलीतरलकांचनकांचिदाममंजीरकंकणमणिद्युतिदीपितस्य। हारव
लेस्तरलमध्यगतानां मणीनां कनककटिमेखलादाम्नः॥ मध्यगतानांच नूपुरयोर्मध्यगा
तानांच कंकणयोर्मध्यगतानांच मणीनां कांतिभिः प्रकाशितस्य प्रकाशयुक्तस्य तरलो
हारमध्यग इत्यमरः॥ निर्कुंजस्य निलयस्य पदोक्त्या श्रीमो योगीक सकल समृद्धियु

गीत० नाव०
२०९

स्येतिज्ञापितो नो घेदये ऊसयः ३ नंदन वंदन शिशिर तरेण करेण पयोधरे ॥ मृगमदपत्रमिच्छा
दिवक्ष्यमाणप्रियाप्रार्थितकरणं ऊतः स्यादतस्तथोक्तमिति नावः ॥ एवंविधस्य निऊंजतिल
यस्य धरे हरिं विलोक्य व्रीणावती राधां प्रतिसखी जगाद किं जगाद तदाह ॥ मंजुतर ऊंजत
लेति ॥ ॥ वेराक्षी रागेण गीयते ॥ ॥ मंजुतर ऊंजत लके लिसदने ॥ प्रविश राधे माधव समीपमि
ह विलसरति रजसहसितवदने ॥ प्रविश राधे माधव समीपं ॥ ॥ हे राधे मंजुतर ऊंजत ल
के लिसदने माधव समीपं ॥ प्रविश राधे संबोध्य नं प्रथमं पूर्वं राधे गृहं प्रापय तथा धुनापि रा
धे माधव समीपं प्रविशोत्सुकं ॥ ततो राधामाधवयो र्यमुना क्लृप्ते केलयः ॥ कृतातांस्तथामंजुत
रत्रतिशयेन सुंदरमंजुतरं एवंविधं यत्कुंजतलसदनं तस्मिन् प्रविश ॥ सदनपदेन यथा
पूर्वोक्तिं गृहं निलयं तथा विधं सदनपदं ॥ तत्र प्रविष्टा सति किं करेमीत्यत्राह ॥ हरति रजस
हसितवदने रत्नसुकतया हसितं वदनं यस्याः हेतादृशि ॥ तवोच्छलितं मनोत्पुत्सुकतया

प्रबोधिनी०

२५

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

हास्यमिषेण प्रियमिलनाय बद्धिर्निर्गतिमिति नावः॥ तत्र प्रविष्टा सती विलस विलासं ऊरु॥
नाहं रतिरन्न सतया हसितवदनास्मि अस्पतवनागरवैकल्यमाकलय्य हसितवदनमित्या
ह॥ न वनवदशोकेति हेऊचकलशायोः कंपनेन तरलोर्वचलो हारो यस्याः हेतादृशि॥ कु
चकलशकंपेनानावाधारस्पतरलतान स्यात्॥ अतः ऊचकलशकंपेनांतरवृत्तिर्वक्ता॥
बोधितातो वागम्यतां त्यक्त्वा केलिसदने प्रविशतीति न वनवदशोकदलशयनसारे॥ न
वनवदशोकदलशयनसारे॥ प्रविश्य राधेमाधवसमीपमिह विलस ऊचकलशतरलहा
रः॥ प्रविश्येण॥ ॥३॥ ॥ न वनवतीति न वनवत्॥ शोकनाशकैरशोकदलैरर्थोऽन्विर्तशय
नसारंशयने सारं सुखप्रदं श्रेष्ठं तस्मिन् प्रविशेति नावः॥ नायातः सखि निर्दयो प्रकृत्वा॥
सदाकारितोपि नायातः अतः एव विधस्य निर्दयस्या निजाय विशेषावकलेनात्कं पोयमि
त्यत्राह॥ ऊसुमवयेति॥ ॥ ऊसुमवयरचितशुविवासरगे हे प्रविश्य राधेमाधवसमीप

गीत० नाव०

२१०

मिहविलसकं सुमसुक्रमारदेहे। प्रविश्या ॥ ३॥ ॥ ऊसुमवयै रचितं श्रुविवास गृहं यस्मि
स्तस्मिन्केलिसदने प्रविश्या नातावर्णैः ऊसुमसमूहैः रचितं श्रुविः श्रंगाररसः श्रंगारः
श्रुविसज्जल इत्यमरोक्तत्वात्संयोगविप्रयोगात्मकस्तस्य वासाधिष्ठानरूपं नायका
नारीरं सकलनायका निरोमणिरूपं नारीरं रचितं तव नारीरं कृतिरूपारवनाद
नास्ति। कादृशी। चंपकैः स्वणद्विथी। निर्वडः। ऊसुमवयैः कृतं नीलनलिनयोर्नेत्रे तिल
मुष्पेण नासिका ॥ १॥ ॥ बंधकै रधरं कंदकलिका निरदावली। वक्षौ जौ मराली ठसु
ष्टुपंकजकोत्रयोः। कवरीक्षक कमलैः करपादतलैः। तथा। कृतं किशलयैः रक्तैः रवि
तं ऊसुमोक्तैः श्रुविवास गृहं तस्मिन् समीपं माधवस्य वै। विलासासंकेलिसदने प्रवि
श्या ऊसुमरधिकैः। एवं विदं श्रुविवास गृहं कथं रचितमित्यत्राह। कादृशी। त्वं राधे ऊसु
मसुक्रमारदेहे। ऊसुमेन्यः सुक्रमारदेहे होयस्याः हेतादृशी। एवं धां त्वं केलिसदन

प्रबोधिनी-

२११

मेवंविधं रचितं। ध्वजं तं शंकां तत्कावाम्पं न ऊर्विति नावा। नाहं वा म्पं करोमि। एता
वदागमना ह्युतातस्मिन् स्वेदयुक्तत्वात् एव नार्थं स्थिते तत्राहा चलमलयपवनेति॥ च
लमलयपवन एव न सुरनिशीतो। प्रविश राधे माधव समीपमिह विलसद न शरनिक
स्तीतो॥ प्रविश पण॥ ४॥ ॥ अथोद्दीपनायातिशयेन केलिसदनमेव वर्णयति। कीदृशो।
चलमलयपवन सुरनिशीतले चलेन मलयपवनेन सुरनिशीतं वतस्मिन्। चलमलयप
वनानन्दः सुरनिशीतश्चेति त्रिधोक्तः। एव नो यत्र वर्तते। तस्मिन् केलिसदनेन माधवस
मीपं प्रविशा हे रतिवलितललितगाते। रतिवलितं रत्नत्पादकं। यथा रतौ वलितं र
तियोगं। ललितं मनोहरं गीतं यस्याः हेतादृशि। एवंविधं गीतमुक्तासती इहा स्मिते
लिसदने विलसती तमनंगवर्द्धकत्वात्। न त्वेवंविधं गानं कथं कुर्यात् कीदृशः शृणुया
त् इत्यत्राह॥ पुनः कीदृशो॥ मधुमुदितमधुपञ्जलकलितरागे॥ प्रविश राधे माधव समी

गीत० भाव०

२११

एविलसकसुमशरसरसनावे॥प्रविशण॥ ॥५॥ ॥मधुमुदितमधुएकलकलितरावे
मधुनामकरंदेनमुदितेनमधुएकलेनकलितःविहितःशहोयस्मिन्तमधुएकलक
लितराव्युक्तंतवमंदमधुरगीतस्यनिन्नज्ञानंदुष्टानांननविष्यतीतिनावः॥केलिसदा
नेएतादृशेमाधवसमीपंप्रविशादेमदनरससरसनावे।कामरसेनवाकामेनशृंगार
रसेनसरसनावोयस्याःहेतादृशइहविलसाइहविधायास्तवप्रियनिकटप्रवेशएवो
चितइतिनावः।मध्यतारगानेच्छाचेत्तथापिदुष्टानांश्रवणंननविष्यतीत्यत्राहु॥कीदृशे
मधुरतरपिकनिकरनिनिदमुखरे॥ ॥मधुरतरपिकनिकरनिनिदमुखरे।प्रविश
राधेमाधवसमीपमिदविलसदज्ञानरुचिरुविरश्चिखरे।प्रविण॥६॥ ॥अतिशयेनम
धुरैःकोकिलनादेनसमहनादैमुखरैरादितो।एवंविधनादैःसहमिलितंतवगीतं
नष्टयकज्ञातंनविष्यति।अतोहेदज्ञानरुचिरुविरश्चिखरे॥दज्ञानारूपाःकांतिउक्ताः

प्रबोधिनी.

२५

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

सुखिरामनोहराः त्रिखरमाणिक्यविशेषाय स्याद्देतादृशि। पक्कदाडिमबीजानंमाणिक्यं
त्रिखरंविडरिति। इदृक्कांतिपुक्ताद्वाना इत्यर्थः। इदृक्दृशनायास्तवक्रियाविशेष
कृत्यमेवयोग्यतेति भावः। नन्वेवंविधदृशनसंस्थावर्षोक्तद्वारावलीतरलकांचनकांचि
दामलंजीरकंकणमणिपुतिदीपितनिजंजनिलयेप्रतिरूपविलासेकोपिदृश्यतीत्य
त्राह। कीदृशोविततवज्रवल्लीनवपल्लवघने॥ विततवज्रवल्लीनांनवपल्लवैर्घनेसी
जनिविनेकेलिसदनेमाधवसमीपंपविशद्विदिरमलसपीनजघने। अलसंवपीनंच
जघनंयस्याः देतादृशिचिरंघिरकालंयथास्यात्तथाअलसंलरारहितंपीनंघनंएवंवि
धासतीद्विरंघिरकालंडुष्टदर्शननयंत्यक्ताविलसेतिभावःस्त्वितः॥ एवंश्रीराधांप्र।
बोधयुगरिंप्रबोधयतीत्यत्राह॥ ॥विहितपद्मावतीसुखसमाजंश्रुति॥ ॥विहितप
द्मावतीसुखसमाजे॥ ऊरुमुगरेमंगलशतानिप्रणतिजयदेवकविराजराजे॥ ॥८॥

गीति० नाव०

२१२

हेमुरारेविहितः पद्मावत्याः श्रीरधायाः आगमनरूपे समाजे सुखजनके समाजे मंग
लशतानि कुरु। मुरोद्वारा सुरसहामाहामायावीदैत्यस्यारिस्तुं नाशयित्वा षोडशसह
स्रकन्यारत्नप्राप्ति समाजे तथा मंगलानि जातानि न प्रविष्यंति चेत्प्राशयेन मुरारे संबो-
धने। तदा तव तत्र गतस्य तासां प्राप्तिर्जाति। अत्र पद्मावत्या स्वयमागत्य समाजो विहितस्त
स्मान्मंगलशतान्यसंख्यानि कुरुर्विति नावः॥ यका कसति विहितपद्मावती सुख समाजे स
ति॥ या पद्मावती तव विरहे हरिरिति॥ हरिरिति वदति सकामं विरहविहितमरणे वनिका
मं। एतावत्पतनुज्वरे वरतनुजीवेतेति त्वां प्रत्युक्तं॥ त्वामेव मे कं प्रियं ध्यायेत्तारहसि स्थि
ता कथं मपि कीलकं प्राणाति। जीवति परमिदं तव रतिकलया मम मरणमेव वरमिति
बाधां विधेहि मलयानिलपंचबाणप्राणान् दृष्ट्वाणेति स्वयं प्रार्थयेतीति तां तमपि दह
ति शिरीरमयूं पेमरणमनुकरोति॥ किं जनेन धनेन किं मम जीवितेन सुखेनेत्यादिना

प्रबोधिनी०

२१

स्थाविरहेकथयन्स्थितस्ततोद्योः सुखसमाजः कृतत्रासीदेवंविधः सुखसमाजः पद्मा
 वत्पाः श्रीराधाया विहितस्तस्मिन्सतिमंगलशतान्येव करणीयानि स्युरतः कुरुमुरारेमंग
 लशतानि प्रोक्तवतीत्याशयः ॥ एवं कविराजराजे जयदेवे सखीनां वंशप्रकेन एतिसतिमंगलना
 तानि कुर्वित्पथः ॥ सर्वोक्तिष्टसर्वेश्वरयोनिजोपास्येष्टदेवतयोः सुषयमाज न एतत्वात्तदा
 वेत्तादात्मानं वज्रमन्यमानस्य स्वस्य कविराजराजलमुक्तमिति प्रोढोक्तिरित्यर्थः ॥ एवं
 सखीवाक्यं श्रुत्वा प्रसादयुक्ता मालदासखि श्रीराधां वतिसकौतुकसन्मवाक्यमाह ॥
 त्वां कित्तेन वदन्ति ॥ ॥ त्वां कित्तेन चिरं वदन्त्यमतिश्रान्तो नृणां तापितः कंदर्पेण च पातु
 मिच्छति सुधासंवाधं विबाधरां त्रस्यां कांतदलं कुरुणमिदं नृद्वेषलक्ष्मीलवकांति
 दासश्चोपसेवितपदं नो जेजुतः संजुमा ॥ १॥ ॥ हे सखि त्रयं श्रीकृष्णः त्वां कित्तेन वद
 न्ति श्रान्तः ॥ घनस्तनजघननारउरुतया कांतत्वादिति नावात्पयाधनस्तनजघन ॥

गीत० नाव०

२१३

प्रबोधिनी०

याक्रांते स्यात्तद्वत्पुक्तत्वात्। अपरं कंदर्पेण च श्रमत्पर्थतापितः॥ अतः श्रमेण तापेन च रि
 णसितः सन् सुधायाः संवाधो यस्मादेवं विधं विबाधरं पातुमिच्छति। यस्य विंवाधरस्याग्रे
 सुधासंवाधितानवति। तद्विंवाधर्यानप्रकारमाह॥ अस्यां कमिति॥ तस्मादिहास्मिन् ऊं
 जे अस्य श्रीकृष्णस्यांगमुत्संगं कृण्वन्त्यावत्पर्यंतं विंवाधरपातक्यं तावत्कृण्वन्त्यालंशो।
 नतं कुरु॥ अस्यां कंत्वयाशोभितं न विष्यतीति नावः॥ अंतःस्थितायाः सुधाया बहिःस्थित
 स्पपानानुपपत्तित्वात् कृण्वन्मलं ऊर्वित्यर्थः॥ अविदितानि प्रायस्यां कोपवेशने मन्मथः॥
 संकचत्यत्राह॥ ब्रूहेपेति। ब्रूहे पलद्वीलवक्रीते दासश्चोपसेवि प्रपदां नो जेऊतः संभ्र
 मः॥ क्रवोः सन्मुखं केषु चालनं स एव लद्वीलवः समृद्धिस्तेन क्रीतेऊतः सीकोचः॥ कार्त्तिके
 निवकासे श्वायथा लद्वीलवेन स्वल्पद्वयमूल्येनानीते दासे संभ्रमो न कार्यस्तथा ब्रूहे
 पलद्वीलवक्रीते चास्मिन् ऊतः संभ्रम इति नावः॥ क्रीते दासज्ञाने हेतुमाह॥ कीदृशो उपसे

२१

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

वितपदांनोजेनपसमीयेसेवितेपदांनोजेयेनतस्मिन्क्रीतस्यैवसेवोपयोगादिकंयुक्तमित्य
र्थः॥एवंविधस्यांकंरुणंमलेऊर्ध्वित्यर्थः॥इतिसखीवचनाउच्चलितचित्ताऊंजंविवेशेत्याह॥सा
ससाधसमानंदमिति॥॥साससाधससानंदेगोविंदेलोललोचना॥सिंजानर्मजुर्मजीरंप्रवि
वेशं॥॥॥॥साससाधससानंदंसिंजानर्मजुर्मजीरंयथास्यात्तथानिवेशनंविवेशनिकेत
नवापावः॥सरव्यापेरितासासाधसेनसहवर्तमानंआनंदेनसहवर्तमानंससाधससानंदंस
साधसंनयैतनसहवर्तमानंआनंदेनसहवर्तमानंयथास्यात्तथाऊंजसदनंप्रविवेश॥प्र
त्यहंनूतनतरत्वात्प्रथमसमागमत्वात्तत्रयंविद्युक्तप्राप्तत्वादानंदमितिभावः॥सिंजानंश
हायमानंमजुर्मनोहरंनूपुरंअत्रापिक्रियाविशेषणीकीदृशीकीदृशी॥गोविंदेलोललोचना
॥गोविंदस्वस्यंप्रेअतएवलोलसतंस्त्रेलोचनेअलोचनपरेयस्यासा॥एवंऊंजप्रवेशमुक्तात
स्यादशीनेनचश्रीकृष्णस्यतद्दर्शनानंदविकारयुक्तंस्वरूपमाह॥एधावलोकनेत्यादिना॥

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

गीत० भाव०

२१४

देशीयवेरा नीरागेणगीयते॥ ॥ राधावदनवलोकनविकसितविविधविकारविनेगं। ज प्रबोधिनी०
 लनिधिमिवविधुमंफलदरीनतरलिततुंरुतरंगे॥ हरिमेकरसीद्विरमनिलिखितविलास-
 साददर्शयुरुहर्षवशंवदसदनमनंगविकारं॥ ॥ ॥ साहरिंददर्शीसाराधायांजंजनि
 केतनप्रविवेशसाहरिंसकलउःखहृतीरंहरिंददर्शीकीदृशी॥ एकरसीएकस्यांश्रीराधा
 यामेवरसःशृंगाररसोयस्यतं। अस्यायमर्थः॥ शृंगाररसोद्विविधःसंयोगविप्रयोगा
 त्मकश्चासरसःश्रीराधायामेवसंयोगःश्रीराधायांविप्रयोगस्तस्यएव। नोवेदाधामाधा
 यरुदयेवजसुंदरी॥ कथंतथाज॥ तासीत्यागातद्विरहरसानुभवकरणादेतस्या
 एवविरहरसस्यानुभवः॥ कृतोतात्याःमामियवलिताविलोकेत्याद्यारस्यपातनील
 निचोलमित्यंतपर्यंतमितिस्वस्मिन्सर्वोच्छिष्टत्वनिश्चयेनैकपरत्वमेवंविधमेकरसीद
 दर्शीयवा॥ छिदलात्मकरसत्वादेकरसयोगरसःस्वस्मिन्नित्येकरसमितिभावः॥ तस्यैतन्पी

२१

गता निरमणकरणकथं तदेकरसमिप्ताह॥ उनः कीदृशं॥ विरमनिलिखितविलासं॥ वि
रंमवेत्तिस्फुरन्मनोहारिविलासलालसमिक्कृत्वाच्चिरकालमनिलिखितोवांछितोविला
सोयेनतांयथायत्नयययोधिनलेक्ष्यारुण्यपीतःपीतांबरपितथाकरोदिसादिपर्यंतंवि
रकालमनिलिखिततथाविलासोयस्यतांतासुयप्रमणंराधायास्तार्त्तम्यज्ञानार्थंनतुर
सन्नोगार्थमितिनावः॥ उनः॥ कीण॥ उरुदृष्यं वदवदनं अतएवउसमहान्योदृष्यं
दिसंवादीवदनंयस्यतां॥ उनः॥ अनेगविलासंअतएवकामस्यविलासोयस्मिंस्तं॥ वदनवि
शेषणं॥ उनः॥ राधावदनविलोकनेराधावदनविलोकनेनैवविकसिताउदयं
मानानाविधास्तंनखेदादयःसात्विकाविकाराः॥ मानसोन्मादस्तेषांविनंगाविशिष्टा
तरंगाव्यक्तं॥ तदेकनिष्ठत्वमेवदृष्टंतेनस्पष्टयति॥ कमिवाजलनिधिमिवाकीदृशंज
लनिधिंविधुमंडलदत्तनतरलितुंगतरंगं॥ विधुमंडलदत्ताननैवचंचलीन्तसुंगास्तरं

गीत नाव

२१५

गा

गात्रसलितामहोर्मयोयस्मिस्तं। समुद्राच्चतुर्द्वारानि प्रकटितानि। तथापि समुद्रः पूर्णः।
विधुमंरुलदर्शनादेवतरलितमुंगतरंगोन्नवतितथा सर्वाः। ब्रजसुंदर्यः संसपि श्रीराधा
वदनविधुमंरुलविलोकनादेवरससमुद्रश्रीकृष्णस्यतरलिताः। ध्ववेति विविधविका
ररूपास्तरेणावन्तुः॥ श्रीकृष्णसमुद्रसाम्यं विविधविकारस्तरेणाः राधावदनं विधु
॥ यत्र समुद्रस्तत्र यमुनादयो नद्यो मिलितानवन्ति। तन्नाहा कीदृशां॥ ॥ हारममला
तरतारमिति॥ ॥ हारममलतरतारमु रसिद्धनं परिलंब्य विहरं। स्फुरतरफेनकदं
बकरंबितमिव यमुनाजलधरं। इति मे कणा॥ २॥ ॥ उरसि विहरं परिलंब्य हारं दधतां की
दृशां हारं। त्रमलतरतारं। शुजास्तरलतारमुक्तायस्मिस्तं। कमिवा यमुनाजलधरमि
वा। कीदृशीहरं। स्फुटतरफेनकदंबकरंबितं स्फुटतरफेनसमूहेन युक्तं। यथाति
त्राय प्रकफेनसमूहयुक्तं। यमुनाजलधरं तथा मलतरतारहारं। यमुनाजलस्वा

प्रबोधिना

२१५

नं श्री कृष्णवधः मुक्ताश्रुधौ च तारस्यादिति विश्वः ॥ कीदृशं हरिः ॥ त्रयमलमृडलकलेवर
मंडलं ॥ ॥ त्रयमलमृडलकलेवरं मंजुलमधिगतगौरडक्कलं ॥ नीलनलितमिव पीतपरा
गपटलनरवलचितमृडलं ॥ हरिमेण ॥ ३ ॥ ॥ यावन्ति त्रयामानितानिलातिश्रादत्ते ॥ तच्छमलं
सजलजलदजलनिधिनीलकमलातसीकुसुममरकततमालयमुत्ताजलशरदलितं ज
नादानि त्रयामानियावन्ती मृडनितवनीतादानितानि च लातीति मृडलं त्रयामलं च मृड
लं च त्रयामलमृडलं कलेवरं मंजुलं यस्य तं ॥ चारीरदेहादिपदं त्यक्त्वा कलेवरोत्त्पाकलाभ्यक्त
मधुराणियावन्ति तानिर्द्विषत् एव विधं वरं श्रेष्ठं मंडलं तत्कलेवरं मंजुलं ॥ त्रीयीदिदेहाध्या
सादिवयवर्णोदिधमरिदितत्वालेवरं ॥ मंडलपदेन यथोचितावयवसंनिवेशानिर्वचनी ॥
यरूपत्वात् सर्वेक्तित्रयामलमृडलानितेषामव्यक्तमधुरतायाद्गुणगतौ ॥ इत्यति ॥ आसि ॥
स्ततो वरं मंजुलं ॥ मंजुलपदोत्त्पायथामलं तः ॥ स्थितं सूर्यचंद्रादिसुरूपमव्यक्तं तेजोरा

Bhav

गीत० नाव० श्रीस्वरूपमंडलपदवाच्यां तथावेदंशामलमृडलकलेवरमंफलमितिनावः। यद्वा। यथाभि प्रबोधिनी०
 २१६ कलांतःपातिवस्तुन्यत्रनगच्छति। तथाश्यामलमृडन्यक्तं मधुराणि अत्रगता निवरत्नादेत-
 मंफलं प्राप्ता न्यत्रनसंतीतिनावः। स्रवितः। तस्मिन्नाधि गतंप्राप्तं गौरंपातं डंकूलं यस्मिंस्तं॥
 पीतोगोरोहरिजानइत्यमरः। पूर्वेप्रातर्नीलनिबोलमद्युतमरः। संवीतपीतांशुकं राधायाश्च
 कंतदधुनाधिगतपीतडंकूलपदोक्त्याराधायाः। सकाशादधिगतपदेन प्राप्तिमित्युक्तं वातः।
 सुचिरमनुनयेन प्रीणयित्वा मृगादीं गतवती कृतवेषके श्वेतथाधिगतं नीलनिबोलं राध-
 येत्यर्थः॥ कमिवानीलनलिनमिवाकीदृशं नीलनलिनं पीतपरागाणां समूहातिशयेवै-
 दितं मूलं नवति। तथाश्यामलमृडलकलेवरमंफले पीतडंकूलमित्यर्थः॥ परं गतु नलि-
 नां निगतेन वति नमूलवलिताः। यथा नगवता परिधत्तं पीतांबरं पादमूलपर्यंतमांदोलितं
 प्रपदांदोलितां चलइत्युक्तत्वात् तथा नीलनलिनं पीतपरागपदलभरत्नामूलपर्यंतवल्न-

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

यितमित्युक्तां यद्वा। परागपटलनरावृत्तत्वात्मूलोक्तं च द्रुतोपमेयं वा। पुनः किं तरलदृगं
चलचंचलमनो मनोहरवदनजनितरतिरागं। स्फुटकमलोदरखेलितखंजनयुगमिव श
रदितमार्गद्वरिणां॥ तरलं दृगंचलंतस्य चलनेन मनोहरं यद्वदनेन जनितः रतिरा
गायेततांचंचलदृष्ट्यावलोकनद्वर्कवदनेन श्रीराधायां रतिरेहातिशयो जनित इति
जावः। कमिवा। शरदितमार्गमिवाकीदृशंतमार्गं। स्फुटकमलोदरखेलितखंजनयुगं।
। स्फुटं विकसितं यत्कमलंतस्योदरखेलितं क्रीडापरं खंजनयुगं यस्मिंस्तत्। विकसितक
मलमध्ये क्रीडापरं खंजनयुगंतमगे। तथा श्रीकृष्णतरलदृगंचलयुगं। मनोहरवदनमि
त्यर्थः॥ श्रीकृष्णस्य तमगेन सामं रतिरागजनितस्य वदनस्य विकसितकमलेन नयन
योः खंजनयुगेन सामं॥ ॥ पुनः किं वदनकमलपरिशीलनमिलितमिहुरसमर्कफल
शोभं॥ वदनकमलपरिशीलनमिलितमिहुरसमर्कफलशोभं॥ स्मितरुचिररुचि

गीत-नाव०

२१७

रसमुद्गसिताधरपद्मवदतिरतिलोचनं॥हरिण॥५॥ ॥धर्वविकसितकमलवदनमुक्तलावि
कात्राःसूर्यापेक्षत्वात्तद्वर्णविति॥वदनकमलोपरिशीलनमितप्रकाशमिदमुक्तयोर्मिह
रसूर्यसमयोःकुंडलयोःशोभायस्मात्तं॥जगत्तिसर्वत्रस्थितानांबहूनांकलानांरविर्ह
रतएकप्रकाशयति॥अत्रनगवतोवदनकमलस्यालौकिकस्यधरस्थितेनलौकिकेनै
कनरविणाप्रकाशो ननवेदतकोटिसूर्यप्रकाशयुक्तस्यमेवातौलौकिकौसूर्यौकुंडल
रूपौष्टत्वागोप्यस्थिताविति॥मिहस्पदमिति॥नावः॥मिहस्पदमिति॥नावः॥मिहस्पदमिति॥नावः॥
किं॥स्मितरुचिरुचिरसमुद्गसिताधरपद्मवदतरतिलोचनं॥स्मितरुच्याकृत्वास्विर
सम्यमुद्गसितोयोधरपद्मवस्तेनकतः॥रतिलोचनोयस्यांतं॥स्मितरुचिःकुसुमेतिपा
त्रे॥अधरस्यपद्मवोत्पायत्रपद्मवस्त्रकुसुमंतदनंतरंफले॥अस्मितधरपद्मवेसु
विरेवकुसुमंतदनंतरंरतिलोचनरूपंफलेनविष्यतिति॥नावः॥किं॥त्रिभुक्तिरए

प्रबोधिनी

२१७

सुरितोदरजलधरसुंदरसुकुसुमकेशः॥६॥ ॥त्रिचिकिरणसुरितोदरजलधरसुंदरसु
कुसुमसुकेशः॥तिमिरादितविधुमंडलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशः॥हरिणा॥६॥ ॥त्रिचि
किरणैःसुरितंयासंदरंमध्यस्यजलधरस्यतस्येवसुंदरकुसुमैःसहसुष्टुशोभनाके
शा यस्यतं॥यथाशिशिकिरणैःसुरितंजलधरस्यमध्यंतथासुंदरकुसुमैःसदकेनास्त
द्धमिद्वमित्यर्थः॥केशानांजधरेणसाम्यंकुसुमानांशिशिकिरणैःसाम्यंशुनाःकि॥तिमि
रादितविधुमंडलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशः॥ध्वंसुकुसुमकेशानांशिशिकिरणसु
रितोदरजलधरत्वमुक्तं॥यत्रकिरणास्तत्रचंद्रस्यपेक्षत्वात्तिमिरेवदितंयविधुमंडलंत
द्धनिर्मलंमलयचंद्रंदंतस्यप्रथाललाटेनिवेशोयस्यतं॥यथातिमिरेवदितंविधुमंड
लंतथा ललाटेचंद्रंतिलकस्यंडलंतिलकस्यविधुमंडलोत्पादाकृणालैर्मंडलाकारंग
ध्वात्तंतिलकंक्रियतेजयदेवसुतजातीयत्वात्तथाविधंवर्णयतीत्याशयः॥ध्वंसिगव

गीत० नाव०

२१८

तोजल निधिमिवोक्तंतोयमुनाधरमिवततोनीलतलिनमिवततःशरदितमागमि।
वततोजलधरस्ततस्तिमिरत्वं। एभिः प्रकारैः श्रीकृष्णस्योपमेवोक्तत्वादनिर्वचनीयत्वमुक्ताय
हायथान्नप्राप्त्यातिरुद्धितस्यैवकन्येहातस्यामौहतेजातेततोत्पन्नमपेक्षतेततो नाना
विधेवातयेयं श्रीरधायाः पूर्वं दर्शनाभावादत्यासीदृष्टत्वाङ्गलानिधिमिवतयादृष्टस्त
तोयमुनाधरमिवततोनानारूपइतिभावः॥ पुनर्धर्कविपुलपुलकनरदंतुरितं॥ वि।
पुलपुलकनरदंतुरितं रतिकेलिकलानिरधीरं। मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलन्
षण्मुनगशरीरं। हरिण॥ १॥ रतिकेलिकलानिरधीरं विशेषणद्वयं पूर्वं विविधविकारं
गमित्युक्तत्वात्मात्मिकाविर्भावविकारादिपुलातिशयपुलकानां नरेण प्रकटितरोमांचा
तिशयेन दंतुरितमुन्नतीकृतं तेन कृत्वा तद्दर्शनात् कृष्णतरतिकेलिकलानिः रतिके
लिकलाविर्भावानिः कृत्वाऽधीरं स्यात्तुमशक्तं॥ यद्वा। एवं विधुलकाविर्भावात् रतिके

प्रबोधिनी

२१९

लिकलानिर्विनाऽधीरं ननु पूर्वोक्तविततवज्रवह्निनवपद्मवघनेस्थिरतमः पुंजेनि
 ऊंजेपुलकादिदर्शनंकथंभवतीत्यत्राहाकीदृशं। मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलनृ
 षणसुन्नगशरीरं। पूर्वोक्ताहालावलीत्यादिमणिगणकिरणसमूहैः समयुज्ज्वलनृष
 णैः कृता सुन्नगसुन्दरशरीरं यस्य तं मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलनृषणशरीर
 तात्पुलकादीनां दर्शनमिति नावः॥ अत्र केलिकलानि रधीरतया शीर्थमाणसीधमा
 नत्वा हरीरपदप्रयोग उक्तः॥ एवंविधमेकरसंहरिं साददर्शित्यर्थः॥ ॥ एवंविधश्रीज
 यदेव नम्रणितमित्याह॥ ॥ श्रीजयदेव नम्रणितविनवदियुणीकृतनृषणशरीरं॥ प्रण
 मतस्तदिविनिधाय हरिं सुकृतोदयसारं हरिण॥ ॥ श्रीजयदेव नम्रणितविनवात्॥
 दियुणकृतः नृषणानां समूहो यत्र तं यथा। जयदेव नम्रणितमेव विनवस्तेन दियुणी
 कृतः॥ येन नृषणैः स्वलंकृतस्तलंकारः। जयदेव नम्रणितस्योपमारूपवाग्विलासैर्दि

त० भाव

प्रबोधिनी

२१९

गुणीकृतनृपणनारमित्यर्थः॥ नो नो का एवं विधं हरिं सुचिरं हृदि विनिधाय प्रणमत
कीदृशं यथा सुचिरं सुकृतोदयसारं वज्रकालपर्यंतं कृतप्रणविशेषातिशयस्य
उदयस्तस्य सारं सारं नृसंकलमित्यर्थः॥ यथा एवं विधं मे करसंदरिं दृष्ट्वा सरवः पर
स्परमाक्रां हे सरवः सर्वोद्दृशं हरिं हृदि विनिधाय प्रणमत कथं धैर्यं विरहः खि
तां श्रीराधां वसंते वासंतीत्यारभ्य किं ते कृतांत जगिनीत्यादिपर्यंतं वाक्कुली मूला दृष्ट्वा
जीवनं कृतः स्थितमंतो हृद्योगमना जीवने सखीसां जातमतः सुचिरं सुकृतोदयसारं
पंदरिं प्रणमतेति भावः॥ एवं श्रीजयदेवेन नमणितमित्यर्थः॥ अथैवं विधं श्रीकृष्णस्य
श्रीराधादर्शनविकारानंदमुक्ता श्रीराधायास्तद्वर्णनानंददात्सालिकाविकारमादा अ
तिक्रम्याणां मिति॥ ॥ अतिक्रम्याणां गंश्रवणपथपर्यंतं गमनाप्रयासेनैवा हलोस्त
रत्नतरजावंपतितयोः॥ इदानीं राधायाः प्रियतसमा लोकसमये प्रयातस्वेदो बुप्रक

२१९

गीत-नाव-

२२०

।सश्रमातिशयात्पतत्येवपतनश्रमाज्यांस्वेदानःप्रसरेनवेदितिभावः॥ततश्चाय्यांतंग
तायाःश्रीरधायाःप्रियदर्शनावेशेनलज्जाविजितेत्याहमजंत्यासल्यांतमिति॥मजंत्या
सल्यांतंकृतकपटकंडूतिपिहितस्मितंयातेगेहाद्वहिरिवहितालीपरिजनेप्रिया
संपत्तंस्यात्सारसारसमाकलसुनगंसलज्जायालज्जावगमदिवद्वरंमृगदृशा॥२॥
तत्सुखानुकल्येवद्विहितःसावधानोयत्रालीपरिजस्तस्मिन्कृतयाकपटकण्णदिकंडू
यत्नोदितंयापिहितमाच्छादितंस्मितंयथास्यात्तथाऊंजट्टहाद्विहितेस
तितायोःसुखानुकल्येवद्विहालीपरिजनसमाजसंकोचनावंज्ञात्वासावधानःसखीपा
रिजनः।सस्मितोजातस्तस्मिन्नावरणंकण्णदिकंडूयनादिनाकृत्वाऊंजाद्विनिर्गतेस
तिमृगीदृशाश्रीरधायाःलज्जापिसलज्जालज्जांप्राप्यातिद्वरंविशेषेणगमत्।मृगी
दृशाःद्वोक्तिसुदिर्मनुनयेनाश्रीणयित्वायामृगादीतस्यालज्जात्वदालोकाःशो।

प्रबोधि
नी-

२२०

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

ल कादपि किमपि जां जनयतीत्कृत्वा सा लजा हरं व्यगमत् । नो चेत्सामाविकीर्त्या गेये च
वक्तुमाणा गतवतिसखी वृंदे मंदनपानरति निरेत्कृत्वा निध्वंजा च ऊलांगनेत्कृत्वा
तडक्तौ विरोधपतिः स्यादतः सागता । अतएव स लज्जत्वं मुक्तं । न गवद्दोषदर्शना ध्वं
जां प्राप्य हरं सुतरा गमनं न स्यात्तथा व्यगमत् । इति नावः । कीदृश्या मृगी दृशाः । तल्यं
ते न जंसाः शय्या समीपं गतायाः । आली परजनः । लजापि विदिर्यते सति । संकोचानावात्
ल्यं ते न जंसाः पुनः कीदृश्याः स्मरश्चरसमाकृतसुनगं प्रियासंपश्यंत्याः स्मरेण सम्पक्
आकृतमाविर्त्तते हास्यकदाहादिकं तेन सुनगं सुंदरं यथा स्यात्तथा । यथा । प्रियस्या
विशेषणं । स्मरश्चरसमाकृतसुनगं प्रियासंपश्यंत्याः । अथ पूर्वोक्तवाङ्मार्गे पितनो
स्तनो नुनवतः श्रेयासीत्यादिना सख्या प्रार्थितसत्यक्चनकरदानादहमिह निवसा
मियादिराधमनुनयमक्षवनेन चानयेथाः सा चेन्तागमिष्यति तदा चकार दहमाग

गीत० नाव०

२२१

मिष्णामीतितद्वचनसत्यकरणादागतश्चनगवतोनुजदं कविः सखी नावं प्राप्तः सन्सौती
 त्प्राह॥ ॥ जयश्रीर्विन्यसैरिति॥ ॥ जयश्रीर्विन्यसैर्नववरमंदारकुसुमैः स्वयंसिंहरणदि
 परदमुदामुद्रितश्च॥ नुजापीमक्रीमाहतकुवलययापीमकरिणः प्रकीर्णोत्कविं डर्जयति
 नुजदं नो मुरजितः॥ ३॥ मुरजितः नुजदं नो जयति॥ पूर्वोक्तमुरद्वैत्यजयकरणान्मुरजितस्तथा
 धुनाप्यजेयमानं दृष्टव्यमिति तस्मिन्मुरजितश्चोक्तिः॥ मारयतीति मुरः मुरावर्तने॥ आव
 र्त्तनिवै मुरावकरणान्मानस्य मुरत्वं तं जयतीति तथा मुरजित इत्यर्थः॥ अथवा॥ पूर्वोक्तकुवलयया
 पीमिनसार्द्धं रणेरधापीनपदो धरस्मरणं तत्कुं नेन सीने दवान्॥ तत्स्मरणं सात्विकावि
 र्त्तवाद्यत्र स्थिति इत्यादि श्रुत्या राधायाः मनसि वैराग्यस्थितमासीत् तत्रैव यत्पदं रणकरण
 र्थं निजं जवहिः स्थिताः सख्यः॥ नगवद्याकुसुमेति॥ मुरजितत्वादतिबलिष्ठस्य नुजदं नो की
 दृशो नुजदं नो॥ नुजापीमक्रीमाहतकुवलयया हंतपीमकरिणः प्रकीर्णोत्कविं डार्जयति॥ पूर्वोक्त

प्रबोधिनी०

२२१

२२१

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

वलयपीठेन नृजेन सुमिना पीठित स ह्यक्षणा क्रीनाश्रयी मनात्कदाचिद्दुःखं जातं न विष्प
तिः। उः खानायकी मेत्पुक्तां तया क्रीनया हतस्य ऊवलयपीठकारिणः प्रकीर्णः। विक्षिप्ताल
ग्रात्रमृतः सधिरस्य विंदवो यत्र सः। पुनः कीदृशः उत्प्रेक्षते जयश्री वित्तसेर्मंदारकुसुमेर्म
हितश्च ऊवलयपीठं हननरूपिणा जयश्रिया वित्तसेरोपितैर्मंदारैर्कैर्देवदुमकुसु
मेर्महितः पूजितश्वा जयश्रिया पूजितत्वे हेतु राहः। पुनः कीदृशः उत्प्रेक्षते स्वयीसिंदुरेण।
क्षिपरणमुदामुद्रितश्वा क्षिपरणजयमुदाहर्षणस्वयं मुद्रितश्वा अये मुद्रसन्मुखरणा
निगमनेपि जयोनविष्पतीत्यनिधायिण जयश्रिया सिंदुरेण यथामक्षरणा निमुखं याति
तदा सलेन रागेण गं मुद्रयतीति रंजयतीति प्रसिद्धे स्थेति नावः॥ नृजस्य दं नो कृपा कृताप
राधस्य करिणः दं करणं नृजस्य दं कृत्वमिति ज्ञापितं॥ एवं विधो यो नृजस्य नृजस्य दं नो ज
यतीत्याशीः॥ जयतीति वर्तमानप्रयोगेण सर्वदा एवं विधो न वतीति ज्ञापितं॥ ॥ इति श्रीगी

गीत० भाव०

२२२

तगोविंदेश्रीजलदेवकतेनारप्रबोधिनीसानंगोविंदोनामएकादशःसर्गः॥ ॥११॥ ॥एवंश्री
राधांप्राणानंदसहितो गोविंदो जातत्वा तस्मानंदगोविंदः॥ अथगीतहृयेनालंसर्गोयं द्वादशःश्रु
तः॥ श्रीराधामाधवयोः प्रीतासर्गस्मिन् प्रोच्यते नृशं॥ अथ तांतल्यांतं नजंती मावक्ष्यस्मरश्च
रसमाकृतं पुनर्गं प्रियतमं पश्यंती वीक्ष्य श्रीकृष्णोतिदैत्यमादिः कुर्वन्तामुवाचेत्पत्राह॥
गतवतीति॥ ॥ गतवती सखित्वंदेमंदत्रपात्रनिर्नरं सरपरवशाकृतस्फीतस्मितस्नपि
ताधरं॥ सरसमलसंयथास्यात्तथाक्षुण्णं दृष्ट्वा कीदृशीं प्रियां मंदत्रपात्रनिर्नरस्मरप
रवशाकृतस्फीतस्मितस्नपिताधरं॥ अतिलज्जाहरं वगमात्रस्नानाविकाकुलश्रियामु
चितायामंदत्रपातवातरतिशयेन निर्नरस्मरपरवशोयात्राकृतो निप्रायस्तेन स्फीतयुक्त
ः किंचिदसंस्तुतः कं पयुक्तो धरो यस्यास्तांतस्माभ्यिक किंचित्कथनार्थमनिप्राययु
क्तं किंचित्कथनार्थमुद्यतामपि मंदत्रपावशान्नोच्यते॥ तेन कृत्वा स्फीतस्मितस्नपिताधर

प्रबोधिनी०

२२२

मितिभावः॥ पुनः किं मुकुर्नैव पक्षवप्रसरशयने विहिता कीयवक्तुमुद्यता मंदत्रपान
रन्नोच्यते तदनिप्रायं ज्ञात्वा हरिस्तं किमुवाचेत्याह॥ ॥ अनुगतमिति॥ ॥ अनुगता
स्पाराधकस्यानुसरणं युक्तमिति साधारणस्पाराधकस्यानुसरणं युक्तमिति नोविता
मिति तत्राह॥ नारायणं नारायणं समूहो नारायणं नारायणं नारायणं मीश्वरं॥ इति चेत्स
मीश्वरः मनुष्याहंतदाप्यनुचितं यद्योरेव समं कृतमिति वाक्यात् तत्राह॥ त्वं राधिके त्वम
पीश्वरी आराध्यात्वात्॥ कथं माराध्यासीसिद्धिरूपत्वात्॥ त्वत्प्राप्त्यर्थं तपस्वीकरणं नारायण
मधुना हर्णं न तु सर्वदेसाशयः॥ सीसिद्धिः काचित्प्राप्तस्तिकदा किंतपः॥ कृतमिति चेत्सर्वेय
त्रसमं त्वया शिपतेरासादिताः सिद्धयः॥ तस्मिन्नेव निर्जंजमत्तममहातीर्थं पुनर्नाधवः॥ अध्या
यं त्वामनिशं जपस्त्ववैवालापमं द्रावलीमिति त्वां प्रतिसरयुक्तत्वात् तथेति नोविता॥ यद्वा नारायणी
समूहो नारास्तस्याधनमाश्रय इति चेत्तथापि त्वामाधाय हर्षयंतस्महंत्यस्कात्वा मनुगतस्त

गीत० नाव०

२२३

देकनिष्ठ संमानारायणं दणपधुनानुसर। अनुसृतस्मिकथमनुभरामीत्यत्राह॥ किंश
लयशायनतले देकामिनिचरणकमलनिवेशं ऊरु। आरुधागमनस्य पूजोचितत्वात्पथ
मासनं कृतं किंशलयतलंतलंतदंगी ऊर्वित्यर्थः॥ कथमारुधायतः कामिनी कामिनं प्रति
कामितं प्रतिवांछितं वा इत्येते प्राप्यते सा कामिनी तत्संबोधने कामिनि। अत्रिलापवंतं तस्या।
प्रकारिके। एवंविधा त्वं अस्मिंश्चरणकमलनिवेशे किं स्यात्तत्राह॥ त्वदपदपद्मवैरिपरान्न
वमिति। इदं किंशलयशायनतलंतवपदपद्मवैरि। अतस्तत्परान्नवं अनुभवतु तवपदपद्म
वमसुणादियुगयुक्तं। इदमपि किंशलयशायनतलंतथात्वात्तत्साम्यस्य र्हित्वा द्वैरीतस्यप
रान्नवस्तवचरणकमलनिवेशनेन कृत्वा जयमनुभवत्वित्यर्थः। कीदृशमिदं सुवेणं। सुष्ठु
वेशोयस्यतत्। तद्गुणैश्चोन्नमिति॥ आसनानंतरं पूजामाह॥ ॥ करकमलेनेति॥ ॥ कर
कमलेन करोमि चरणमहमागमितासि विह्वलं दणमुपऊरुशायनोपरि मामिव नृपुत्रः

प्रबोधिनी०

२२३

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

मनुगतश्चरं॥क्षणा॥३॥ ॥हिकामिनीविह्वरमागतासि।विशेषेणहरत्रागमितासि।आ।
नीतासि।हरमागतस्पृजादुक्तैर्वतिःकरकमलेनाहंचरणंकरोमि।एजातुअप्पादिनाम
वत्पतःकररूपेणकमलेनतवचरणकमलएजासाप्रतिघजायथायोग्यामवेदतश्चरण।
कमलस्यकरकमलेनएजांकरोमि।अर्थविरसंवाहनमिलात्रायः॥अतस्तृणंवायनोपरि
नुपुरमिवमामुपऊसा।अंगीऊरु।यथानुपुरंचरणवलितंलग्नंनवतितथाकरकमला
न्याहृत्वायत्रनूपुरंतिष्ठति।तथाहंकमलेनपुरमिवागमनवनार्थसंवाहयामीतिभावः॥व
दा॥षर्वेयथानगवतिःपादसंवाहनंकृतंप्रिययासंस्पृशनेनांकगतांघ्रिहस्तयोस्तथावि
कीर्तुः।येयथामांप्रपद्यंतइतिप्रतिज्ञत्वात्फरुषोत्तमस्वरूपेणस्वप्रियत्वात्सानकारवि
ष्यतीतिअभिप्रायेणधुनानारायणमित्यभिप्रायः॥कीदृशं॥अनुगतश्चरं॥अनुगतैःनि
उणं॥अनुगतस्यपादलग्नमुपचारचरणंदुक्तमेवा।यथाहवोक्तिःक्रीतेदासइवोपसे

गीत-नाव०
२२५

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

प्रबोधिनी-

जा

वितपदं नो जेऊतः संजमइत्तकृत्वा च तत्करणं उक्तमेवेति नाव॥ उक्तं चेत्कथं न करे
षि अनुज्ञां प्रार्थयते तत्राह। वदनसुधानिधिगलितमिति॥ ॥ वदनसुधानिधिगलित
ममृतमिव रचय वचनमनुकूलं। विरहमिवापनयामि पयोधर रोधकसुरसि उक्तं॥
कृष्ण॥ ३॥ ॥ अतो अनुकूलममृतमिव वचनं रचय। सजां ऊर्वित्युक्तं मृतं वचनं रच
य। कीदृशं। वचनामृतं। वदनसुधानिधिगलितं। अमृतमिदं। सकाशाज्जलितं भवति। इ
दं वचनामृतं उत्प्रेक्ष्यते वदनसुधानिधेः सकाशाज्जलितमिवातव वदनमेव सुधानिधिश्च।
अस्तन्न सकाशाज्जलितत्वादमृतमिवेत्यर्थः॥ अन्यदपि प्रार्थयते। उरसि उक्तं अपनयामि॥
उरसि स्थितं उक्तं हरीकरे मि। कीदृशं पयोधर रोधकं। पयोधरयोः रोधयति।
तत्किमिव विरहमिव यथा विरहे पयोधरविच्छेदस्तथा तेन उक्तं लेनेति नाव॥ ननु धन्य
गतसंज्ञायां वस्त्रादिकं परिधाप्यते। अस्तु तत्त्वं उक्तं लमयनयसीत्यत्राह। प्रियपरिस्तरणे

२२५

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

ति॥ ॥ प्रियपरिहंनणस्नसवलितमिवदुलकितमतिडुर्वापांमडरसिऊचकलशंविनिवे
त्रायशोषयमनसिजतापं। दण्ण॥ धा॥ ॥ अथमतस्तत्परिधत्तंदूरीकृतान्यत्परिधाप्यतेतथा
हेप्रियेमडरसिऊचकलशंविनिवेशय॥ तदुक्तलंदूरीकरणदनादृतंऊचकमलशंज्ञा
त्वामडरसिरूपावरणे॥ ऊचकमलशंविशेषेणनिवेत्रायकीदृशं। उत्प्रेतनेप्रियपरि
हंनणस्नसवलितमिव। प्रियस्यममपरिहंनणायजेमातित्रायेनोत्कंवीतार्तिउक्तमिव
तत्कुतोवगतांयतः। दुलकितंउत्कंविनस्यसालिकाविनीवात्फलकादिकंनवत्पतोव
गतांनत्वेवमुत्कंविनंवेत्तदास्यमेवनिवेशनंकरिष्यतिकथंप्रार्थयसेतत्राहाकीदृशंउ
नःकिंउर्वापां। उः। प्रापं। प्रार्थितमपिनप्राप्यते॥ तदाप्रार्थितंऊतःप्राप्यते। एवंविधम
पित्वडरसिनिवेशनेकिंस्यात्तत्राहा। शोषयमनसिजतापं। नात्राययाद्येवा। मनसिज
तापंशोषयारसायनकलत्रार्पणत्वात्तापशान्तिर्नैवत्येवाताकलशोक्त्यायथाजल

गीत० भाव०

२२५

मूरितस्तथायमपि स्नेहरसेन मूरितस्तपशं तिकरिष्यतीति भावः ॥ नाशादिपदं त्यक्त्वा शो।
षणपदोक्त्या शोषणमाद्दवस्थस्यादयं तापो मनसि जायिना जातत्वात् । यथाग्निना दग्धस्या
ग्निस्वेदात्तापशोषणं नयति तथायं मनसि जातायः । विप्रयोगशृंगाररसरूपत्वात् तवापितता
पयुक्तं कंच कलशयथाज्वरादिकृततापः । बहिरुपचारं छांतो न नयति वास्यः न दीप्यते । अ
यं तु मनसि जन्मादंतः । रसप्रयोगं विना तदांतरं मुरसि निवेशनेन मनसि जाततापशोषण
मुत्तयोर्न विष्यतीति यद्वाशामयेति पाठेवाभावात् । शोषणोक्त्या पिज्ञापितमिति । अन्तर्भावा
प्राप्ता । प्राप्ताशया वलंबेन जीवनं नयति । विद्यमाने न ते तन्न प्राप्यते तदा जीवनं न नवत्येव ।
तथैतावत्कालपर्यंतं संगराशया वलंबेन जीवनं जातं संयोगे जातेन प्राप्यते तदा जीवनं न न
वत्येव तथैतावत्कालपर्यंतं संगराशयो दशमी दशावै स्यादित्याह ॥ ॥ अधरसुधेति ॥ ॥
अधरसुधारसमुपनयनामिनी जीवय मृतमिव दासी ॥ त्वयि विनिहितमनसो विरहानल

२२५

Pandit Shri Gattulalaji Research Centre

वसुधैव कुटुम्बकम्। अतो हे नामिनी। अरसुधारसमुपनया अधर ए
वसुधारसंतमुपसमीपं नय प्रापय। नन्वागत्य कथं न गृह्यते। उपनयनं कथं प्रार्थ्यते त
दाह॥ जीव्यमृतमिव दासं। मृतमिव मृतप्रायं दासं जीव्यमामित्यर्थो तद्भयं॥ मृतप्रा
यत्वादागत्य ग्रहणाशक्त्वा वा डपनयेत्युक्तं। अमृतं दत्त्वा मृतं जीव्यमत्रो धर सुधैव
रसो मरणनिवर्त्तकः॥ अधरसुधाया रसोक्त्यारसाः संयोगरसाः नोचेत्संयोगस्तु वर्त्त
त एवातो धर सुधैव संयोगरसस्तं विना न संयोगो न जीवर्त्तनं अतो मृतमिव किंच। मन
एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयो रिति वा कीदृशं। त्वयि विनिहितमनसं। त्वय्ये
व विशेषेण विहितं मनो येन नयस्य वा तं॥ मनो विनापि मृतमिव अतो धर सुधारसमुप
नीयमृतामिव दासं पूर्वोक्तं शुद्धे पलद्दमीलवक्रीते दासश्चेत्युक्तत्वात् तथा विध्दा
संविना स्वामिनः कार्यसिद्धिर्न स्यादतो जीवयेत्यर्थः। ननु ते कापी नानोपलभ्यते॥

गीति० नाव०
२२६

कथमात्मानं मृतं मन्यसे तत्राह ॥ पुनः की॥ विरहानलदग्धवपुषं विरहएवानलसेनदग्धं
वपुष्यस्य तं अधुनाविरहो कस्मिन् कथमेव मुच्यते तत्राह कीदृशं अविनाशं न विद्यते वि
लासो यस्य तं विलास रहितं यावद्विलासो न भविष्यति तावद्विरहानल एव विगतोर
ह एकांतत्वाद्विरह एकांतत्वाद्विरह एव तस्मादेवं विधं मृतमिव दासं जीवयेति नावः
न न्वहमपि तथा विधासीति ममाधरेऽमृतं कृतं शुक्लत्वात् कथं ज्ञातमित्यत्राह ॥ त्रि
त्रिमुखीति ॥ हे त्रि त्रिमुखी मुखत्रयमणिरसना गुणकंठनिनादं श्रुतिबुगले
पिकरुति विकले मम त्रयविशदवसादं ॥ क्षण ॥ ६ ॥ हे त्रि त्रिमुखी ॥ त्रि त्रि
वन्मुखं यस्याः सो मृतमवत्वान्न तथा नावद्विधायाः अधररसदानां तरकार्यं प्रा
प्यते मणिरसना गुणं मुखत्रया कीदृशं अनुगुणकंठनिनादं गुणमनुकरोति
अणुः अनुगुणः कंठनिनादो यस्य तं कंठनिनादगुणानुकारीत्यर्थः ॥ एवम

प्रबोधिनी

२२६